

МИКЛУХО-МАКЛАЙ – ВЕРШИННА ПОСТАТЬ УЧЕНОГО-ГУМАНІСТА

В. М. Пащенко

Гуманізм як система знань про людину. Найперші гуманісти.

Допитливим мислителям завжди було властиве прагнення пізнати все, що пов'язане з людиною. Віддавна формувалася система цінностей, у центрі яких була людина та її інтереси. Окремі положення високого гуманістичного змісту склалися у філософських вченнях іще стародавнього світу. В добу Відродження ідеї гуманізму викристалізувалися в послідовне багатоскладове людиноцентричне вчення. У новітні часи порядні родини в усьому світі, крім традиційних етнічних духовних спадків, культивували загальнолюдські ідеали гуманізму як головні, визначальні принципи життя. В інтелігентній родині Миклух ідеї гуманізму панували – і полонили праведністю душу юного Миколи.

Наведемо енциклопедичне визначення гуманізму.

Гуманізм – це «визнання людини найвищою цінністю у світі, повага до гідності та розуму людини; течія в західноєвропейській культурі епохи Відродження, право на щастя в житті і вільний вияв природних почуттів і здібностей [людини].

Гуманістичний світогляд протиставляється світоглядам, для яких людина не стоїть на вершині піраміди цінностей: релігійному, де найголовнішою цінністю проголошується Бог, класовому, для якого найважливіші інтереси певного класу, імперському, для якого найпершою цінністю є інтереси імперії тощо.

Поняття гуманізму як суспільного явища вперше з'явилося в епоху Відродження. На той час людство накопичило досить вагомі надбання в культурі, мистецтві, природничих і суспільних науках. Це була епоха заперечення норм життя середньовіччя з його жорстокістю людей один до одного, до природи, з міждержавними війнами, переходу до нових стосунків. Таким чином в історії людства з'явилась нова ідеологія, яка почала відстоювати найкращі сторони у відносинах між людьми, яка заперечувала нерівність людей у фінансовому, майновому та інших відношеннях. Ідея гуманізму полягає в закріпленні норм людяності в суспільстві, у звільненні людини від рабського, феодалного способу мислення. Надалі поняття гуманізму поширилось і на міжнаціональні, міжрасові та міждержавні відносини людей. Ідея гуманізму на той час не була новою. Багато тез, які відстоює гуманізм, втілювались у релігійних вченнях різних народів світу. Про це, наприклад, свідчать славнозвісні заповіді Біблії (не вбий, не вкради і т. д). Найпершим його носієм у ті часи був письменник тієї епохи Петрарка» [9].

У дослідницькому і знаннево-освітньому сенсі визнаним європейським гуманістом був учений-українець, анатом і астроном та астролог Георгій Котермак (Юрій Дрогобич), ректор Болонського університету в 1481-1482 рр. У ті часи для медика то була класична освіта: перш ніж лікувати людину, лікар сам складав її гороскоп.

Як художники найвищими гуманістами епохи Відродження були її титани Сандро Боттічеллі, Леонардо да Вінчі, Мікельанджело Буонарроті, Рафаель Санті.

У другій половині XVII–XVIII століття в країнах Західної Європи, в Речі Посполитій і Російській імперії, а отже і на всій території України – на батьківщині предків Миклухо-Маклая за батьківською лінією, поширилось гуманістичне за своїм

змістом Просвітництва. Це «широка ідейна течія, яка відображала антифеодальний, антиабсолютистський настрій освіченої частини населення. Представники цієї течії: вчені, філософи, письменники, вважали метою суспільства людське щастя, шлях до якого – переустрій суспільства відповідно до принципів, продиктованих розумом, були прихильниками теорії природного права. Просвітники мали широкий світогляд, в якому виділялися концепція освіченого абсолютизму, ідея цінності людини, критика церкви, патріотизм, осуд експлуатації людини людиною, утвердження самосвідомості й самооцінки особи. Цим просвітники відрізняються від просвітителів, якими є всі носії освіти і прогресу... Епоха Просвітництва розпочалася в другій половині XVII століття і тривала до Великої французької революції. Їй передувала наукова революція першої половини XVII століття. Галілео Галілей заклав основи наукового методу у вивченні явищ природи, винаходи телескопа та мікроскопа сприяли встановленню геліоцентризму й першому спостереженню мікроорганізмів. Швидкий розвиток фізики й математики увінчався публікацією в 1687 р. “Математичних начал натуральної філософії” Ісаака Ньютона – фундаментальної праці, що заклала основи класичної механіки й математичного аналізу. Наукові відкриття сприяли розкріпаченню мислення в інших областях» [9]. Ідеї французьких просвітників Вольтера, Дідро, Руссо, Ламетрі, Монтеск'є стали визначальними в усьому прогресивному світі й надалі спадкоємно формували життєву позицію багатьох поколінь передових учених різних країн світу, і покоління Миклухо-Маклая в Росії – теж.

Просвітництво увінчалось, зокрема, проголошенням “Декларації прав людини і громадянина” (1789), визначним документом Великої французької революції. Через кілька десятиріч положення Декларації разом із іншими гуманістичними ідеями стануть громадянським і життєвим кредо вченого й мандрівника Миклухо-Маклая. Але навіть у тій прогресивній Декларації не було і згадки про ганебні реалії рабства. Кричущий стан фактичного упослідження частини людства і нерозвінчаність правової несправедливості у ставленні до неї була для юного Миколи Миклухи одним зі спонукань в усвідомленні свого життєвого покликання, а потім і в досягненні головної дослідницької мети його життя: науково довести рівність усіх людей і їхнє право на рівне і гуманне ставлення до всіх.

Гуманістичні вершини вчених світу й винятковість М.М.Миклухо-Маклая. Високі ідеї Відродження і Просвітництва, крім філософських і суспільних світоглядних, мали ще й суто наукові втілення. Кількатисячолітня історія розвитку наукових знань має немало прикладів прояву високого гуманізму на рівні особистого подвигу окремих видатних учених. Це були жертвні самоприсвяти дослідниками свого життя заради досягнення наукових цілей та ідеалів гуманістичного змісту. Така самовіддана жертвність учених відома з різних періодів людської історії. Найбільше вражають непоодинокі вчинки вчених-медиків, які наражали себе на смертельну небезпеку, не лише надаючи допомогу хворим на невиліковні інфекції, а й випробовуючи на собі нові препарати. Для цього окремі дослідники навіть свідомо інфікували себе для експериментального вивчення можливостей подолання небезпечних інфекцій. Це були наукові подвиги вчених-медиків заради здоров'я і життя інших людей, найчастіше їм зовсім невідомих.

Нерідко жертвували своїм здоров'ям і навіть життям дослідники-мандрівники, повсякчас наражаючись на смертельну небезпеку в сухопутних і морських подорожах у ще невідомі земні краї. Гуманістичність їхніх

дослідницьких подвигів не така очевидна, а в частини першовідкривачів – і сумнівна, бо між найвідоміших мандрівників були відверті завоювники, споряджені в подорож із сухопутних і морських імперій. Це були іспанські конкістадори й дослідники Васко Нуньєс де Бальбоа і Франсиско Орельяна, дослідник і завоювник Перу Франсиско Піссаро Гонсалес, португальські завоювники і мореплавці Фернанд Магеллан і Васко да Гама, інші майже такі ж гучні імена. А мореплавці, як англійці Френсіс Дрейк і Генрі Морган, керували і ватагами розбійників на піратських вітрильниках. Подвижницькі відкриття, які зробили російські військові моряки й сухопутні військові мандрівники – достойні особистості Г.І.Невельской, Н.М.Пржевальський та багато інших, в Російській імперії ставали по суті розвідувальними даними про потенційні нові колонії для Росії. Її очільники не соромилися називати її «собирательницею земель» – чужих, а не нічийних земель.

Більшість професійних дослідників і мандрівників починали усвідомлювати свої гуманістичні науково-пізнавальні покликання й цілі вже в дорослому віці, бо захоплююча романтика дитинства і юності здебільшого полонить юну уяву лише принадними сторонами подорожей і відкриттів.

У майбутнього вченого й мандрівника Миклухо-Маклая все було інакше. Своє дослідницьке гуманістичне завдання – науково довести рівність різних людських рас – він усвідомив та обрав його метою свого дорослого життя ще підлітком. А обравши, накреслив собі і відразу почав здійснювати спочатку освітню, а потім і наукову програму розв’язання цієї проблеми. І від початку її подолання й до самого кінця свого життя, і в юному, і в дорослому віці всі зусилля дослідника і вченого-мандрівника були жертвовними. Таке раннє обрання і розпочате здійснення справи всього життя і таке послідовне осягнення та освітнє й наукове забезпечення розв’язання складної наукової проблеми є унікальним. І неперевершено досконалим та ще більше неповторним, вже ніколи не можливим для повторення в людській історії було і залишається саме наукове розв’язання гуманістичної проблеми, обраної юним Миклухо-Маклаєм і подоланої впродовж його подвижницького життя. Неможливість повторення його тривалого і науково достовірного доведення рівності різних людських рас зумовлена безнадійною відсутністю на Землі первісних людських общин, які ще не мали жодних контактів із представниками вищих цивілізацій до самого часу проведення досліджень, як за Миклухо-Маклая.

Вершинною жертовністю була відзначена також щаслива дослідницька і трагічна людська доля видатного мандрівника, геоботаніка і географа ХХ ст. академіка М.І.Вавілова, жорстоко знищеного в сталінських катівнях. Він обійшов усі заселені континенти в пошуках генного матеріалу витривалих злаків з метою виведення нових продуктивних культур, здатних плодоносити у найкритичніших природних умовах, щоб забезпечити хлібом усіх людей Землі. Його колеги-селекціонери у блокадному Ленінграді помирали від голоду, але не торкалися насіння злаків, зібраних з усього світу: те зерно берегли для селекції, для майбутніх поколінь землян.

Рання дорослість життя і мислення юного Миколи Миклухи. Доля обрала для М.М.Миклухо-Маклая достойну інтелігентну родину високоосвічених і винятково порядних батьків, своїми витоками славетну в поколіннях кількох націй. Природа наділила майбутнього вченого-гуманіста могутнім вродженим інтелектом і з раннього дитинства послала йому багато жорстоких випробувань, крізь які він пройшов мужньо, гідно, з честю, гартуючи своє слабке тіло й непохитну волю.

Високі духовні чесноти і жертвна гуманістичність були органічно властиві рідним Миколи Миклухи. Вони теж були причиною – і підтвердженням неவிпадковості гуманізму самого дослідника. Ось кілька свідчень. Батько Миколи Миколайовича, М.І.Миклуха, не зміг не підтримати матеріально Т.Г.Шевченка у його засланні, хоч за те втратив державну службу і можливість утримувати свою багатодітну сім'ю. Мати дослідника з його братами і сестрою відривали кошти від родини й посиляли їх на підтримку сина і брата Миколи в його небезпечних дослідницьких мандрах. Сестра Ольга, маючи музичне й художньо-мистецьке обдарування, пожертвувала його розвитком заради матеріальної підтримки досліджень Миколи. Брат Михайло, господарюючи в Малині та всіляко допомагаючи місцевим мешканцям, залишив такий глибокий вдячний слід у їхній пам'яті, що частина міста Малина дотепер зветься Михайлівкою.

Але в малого Миколи Миклухи були й суто особисті причини для того, щоб рано збагнути зміст і значення доброго й лихого ставлення людей до себе зокрема й гуманістичних цінностей у житті людини загалом. У книжці Марії Бойчук про М.М.Миклухо-Маклая “Лицар гуманізму” читаємо (с. 14):

“Назвати веселим його дитинство не вдасться. Мабуть, не було такої дитячої хвороби, яка б його оминула. Хоч лікарі й кажуть, що діти хворіють скарлатиною лише раз, Маклай переніс її тричі; кір, заушниця, жовтуха, часті ангіни, хронічні пневмонія та бронхіт, хворі суглоби ниють від раннього ревматизму, кровотечна хвороба ясен, ревмокардит; окрім того, він дванадцять років заїкався та на все життя залишився гаркавим (не вимовляв звук «р»).

Очевидно, в дитинстві його часто кривдили. Сам Микола відстояти себе не міг, але ніколи нікому не скаржився – не хотів зайвий раз показувати оточуючим свою безпомічність.”

Певно, Миколу часто кривдили, і не тільки діти, через великі вади його вимови, і тому, а ще через надмірну його хворобливість, хлопець майже не ходив до школи. Оскільки ж і в учителів, найнятих батьками для індивідуальних занять із ним, не завжди вистачало терпіння спілкуватися з маленьким заїкою, батьки стали навчати сина самі. А він, глибоко переживаючи свої власні негаразди й незгоди свого юного життя, занурився у творчу мислительську роботу над собою, у самостійне критичне пізнання жорстокого навколишнього світу. Щоденники підлітка вражають не по-дитячому глибокими змістовними міркуваннями, широкою світоглядністю, розмисловістю, справедливістю й дорослою філософічністю його власних суджень. Вже тоді, гостро переживаючи несправедливість інших у ставленні до нього, він відчув внутрішню потребу захистити всіх, хто потерпає в цьому світі від несправедливості, – і вирішив, що цьому варто присвятити життя. Так він іще підлітком знайшов своє покликання і зрозумів його важливість: служити людству.

Інша жорстока і вирішальна причина самозаглиблення підлітка Миколи – передчасна смерть батька, Миколи Ілліча Миклухи. Хлопцеві було тільки одинадцять з половиною років, коли батька не стало. Раннє визначення старших дітей Миклуків зі своїми професійними життєвими дорогами дало можливість батькові перед відходом у вічність висловити своїм дітям цільові настанови на їхнє подальше життя. Микола вже у свої 10 років знав, що стане науковцем, дослідником, вченим-натуралістом. Прощаючись із ним назавжди, батько сказав йому таке: “Будь-яка

думка в науці важлива і має сенс, якщо від неї можна сподіватися очевидної користі у повсякденному житті... Наука потрібна не самій науці, а завжди – людям” [1, с. 12].

Ті останні батькові слова глибоко запали у свідомість хлопця. То справді був батьків заповіт, якого він дотримувався все своє життя: цілі його досліджень завжди були людськими. Більше того, саме його наукові антропологічні доведення слугували, слугують і завжди слугуватимуть відразу всьому прогресивному людству Землі, як ніякі інші в усі часи розвитку науки у світі.

Життєва програма, обрана і здійснена М.М.Миклухо-Маклаєм заради наукової мети. Рання дорослість мислення Миколи Миклухи дала можливість йому ще в зовсім юному віці скласти цілком реалістичний план свого дослідницького майбутнього, високо й блискуче втілений ним упродовж власного життя в наступні десятиріччя. Юний Микола розумів неминучу обмеженість свого віку через хворобливість. Тим більше вражає насиченістю і складністю його життєвий план. Був він переконливо логічний: навчання; дослідницьке зростання й утвердження; наукове розв'язання головної антропологічної проблеми – доведення рівності людських рас. Усвідомлюючи нетривалість свого віку, він саможертвовно не планував собі щастя мати власну родину. У його драматичному житті, починаючи з гімназичних і студентських років, були ще й перешкоди з боку владних кіл своєї поліцейської держави, – але були й щедрі дарунки вдячної долі, яка все ж подарувала йому і велике взаємне кохання, і прекрасну родину з двома синочками. Тільки зростити їх він не встиг.

А в час навчання в гімназії та потім в університеті допитлива й незалежна вдача майбутнього вченого спонукала його до самонавчання – і до непокори офіційним правилам і діям у державній системі освіти й охорони порядку. Покаранням гімназистові було відрахування з гімназії та незакінчена середня освіта. З нею він міг стати не студентом, а тільки вільнослухачем Петербурзького університету. А вільнодумному слухачеві покаранням стала заборона отримання вищої освіти в Росії та вимушена еміграція до західноєвропейських університетських центрів.

Микола Миклуха був студентом філософського факультету Гейдельберзького університету і медичних факультетів у Лейпцігу та Йєні. Потужним розумовим напруженням він опанував фахові обсяги знань упродовж лише одного року, – спочатку в Гейдельберзі як юрист і філософ, а потім, у такому ж напруженому режимі, – як медик у Лейпцігу та зоолог і анатом у Йєні. Більше того, він прагнув брати участь у наукових дослідженнях – і добився визнання з боку авторитетних вчених-біологів, зокрема Ернста Геккеля і Карла Гогенбауера та співпраці з ними. У 1868 р. Е.Геккель спорядив 22-річного М.Миклухо-Маклая в експедицію на Канарські острови, Сицилію та узбережжя Червоного моря з метою проведення біологічних досліджень морської фауни.

У цій експедиції молодий вчений виявив себе найперше як зоолог, фахівець із порівняльної анатомії. Здійснені в далеких заморських світах порівняльно-анатомічні спостереження і зібрані матеріали дали можливість йому виконати монографічне узагальнення та опублікувати книгу з порівняльної анатомії риб. Та публікація принесла М.М.Миклухо-Маклаєві європейське визнання, з яким він зміг повернутися в Росію в статусі вже відомого різнобічно підготовленого вченого-натураліста, здатного виконати й цільові антропологічні дослідження. Так іще зовсім молодий дослідник успішно завершив навчально-освітню частину своєї життєвої програми,

засвідчив її реальність і свою готовність до виконання головної справи свого життя – медико-біологічного й антропологічного доведення і тим розв'язання складної наукової проблеми – рівності різних людських рас.

Науковий зміст природничих та антропологічних досліджень М.М.Миклухо-Маклая. Наукова спадщина М.М.Миклухо-Маклая багатогранна. До кінця його короткого життя, крім антропологічних та етнографічно-етнологічних досліджень, всюди обов'язковими для нього були різнопланові зоологічні студії з порівняльної анатомії та систематичні метеорологічні й океанографічні спостереження. Щодо них треба віддати належне самовишколу і мужності дослідника Миклухо-Маклая: маючи слабе здоров'я, він часто мусив пересилювати – і стоїчно пересилював свої недуги для виконання запланованих регулярних спостережень чи разових замірів.

Як і планував собі ще з юності, М.М.Миклухо-Маклай належно обґрунтував, дослідив і вперше сформулював теоретичні положення про спорідненість і рівність людських рас на видовому рівні, всупереч реакційним лжевченням про існування нижчих рас. Відсталість тропічних народів він пояснював історичними причинами, в тому числі й колоніальним гнобленням. *“Маклай робив свої висновки не тільки як гуманіст, але і як учений на основі своїх власних наукових спостережень. «Беспристрастное наблюдение», за його словами, встановлює, що неоднаковість природних умов у різних частинах світу не допускала повсюдного поширення якої-небудь однієї раси, а тому «существование различных рас совершенно согласно с законами природы». Звідси логічно витікає вимога «признати за представителями этих рас права людей, согласиться, что истребление темных рас не что иное, как применение грубой силы, и что каждый честный человек должен восстать против злоупотреблений ею». Ця благородна логіка складає честь і розумові, і гуманному характеру Миклухо-Маклая”* [8, с. 684].

Антропічні дослідницькі складові наукової спадщини М.М.Миклухо-Маклая неперехідні своєю гуманістично-етнографічною, природознавчою і реальною та потенційною, дотепер евристичною гуманістично-географічною цінністю. Йому належать класичні антропологічні та етнологічні студії мешканців Нової Гвінеї, Філіпін, Малакки, Австралії, Меланезії, Мікронезії; унікальні документування і наукові описи у повідомленнях, статтях і брошурах, присвячених етнічному, мистецько-побутовому і природному різноманіттю тих регіонів.

Гуманістично-географічний зміст антропологічних досліджень М.М.Миклухо-Маклая. Наукова спадщина, належна найвидатнішому гуманістові з мандрівників-дослідників – М.М.Миклухо-Маклаю, була і залишається однією з найбагатших. Багатоскладовість і гуманістично-географічна значущість наукової спадщини М.М.Миклухо-Маклая вражає. А неперехідна актуальність для гуманістичної географії його дослідницьких проєктів, наукових статей та узагальнень, загалом наукового спадку, найбільше – його документувань і колекцій – із часом лише зростає, набуваючи дедалі більшої цінності. Сам дослідник про це писав так у листі до Президента Імператорської Академії наук графа Д.А.Уварова в 1886 р.: *“...колекція, яку я представляю І. Академії Наук, була зібрана на островах Тихого океану в час, коли мешканці цих островів не були зовсім (як на березі Маклая в Новій Гвінеї, наприклад) чи [були] у вельми рідкісних стосунках (острови*

Адміралтейства, острів Луб та інші) з європейцями і перебували ще в так званому **кам'яному віці**, який тепер майже повністю зник.

З огляду на це моя колекція набуває особливого значення для науки. Про цінність її і говорити нічого, бо в найближчому майбутньому... подібну неможливо буде придбати ні за які гроші, тому що кам'яні знаряддя цілковито вийдуть чи вийшли з ужитку, і люди, які вміли вживати їх, вимерли чи вимруть" [5, с. 307-308].

Цінність і значущість наукових напрацювань мандрівника-дослідника, його унікальних документувань та інтерпретацій і неповторних колекцій історичної етнічної автентики зростає не тільки через їх унікальність і невідтворюваність. Із часом відкриваються можливості з'ясування нових змістовних граней та ціннісних складових тих наукових скарбів. До таких нових граней потенційного використання наукових спадків М.М.Миклухо-Маклая, певно найістотніших у своїх перспективних значущостях, належать, зокрема, можливі гуманістично-географічні осмислення і трактування складових наукової спадщини дослідника-гуманіста.

Гуманістично-географічний дослідницький напрям належить до сучасних інтегративних спрямувань у географії та є одним із найактуальніших наскрізних дослідницьких підходів міждисциплінарного змісту. Офіційні започаткування цього дослідницького напрямку-підходу простежуються з початку 1920-х років у розвідках провідних науковців США, Д.Райта і К.Зауера. Із наукових напрацювань їхніх попередників близькими, але не безпосередніми предтечами теперішньої гуманістичної географії були здобутки класичного періоду розвитку науки: науково-мистецький пантеїзм А.Гумбольдта, антропогеографічні набутки знаних європейських дослідників ХІХ ст. – К.Ріттера і Ф.Ратцеля, потужна країнознавча класика Е.Реклю, прикладні, конструктивні своїм змістом напрацювання В.В.Докучаєва та О.О.Ізмаїльського після посух і голоду у степових регіонах Росії та географічно-антропологічні праці Д.Н.Анучина. Можна назвати інші імена європейських дослідників, пізніших часів, змістовно ближчих до некласичної науки ХХ ст.: попередників вивчення антропогенних змін у ландшафтах З.Пассарге і П.Відаль де ла Блаша, одного з глибоких носіїв рефлексивного аналізу в географії А.Геттнера, автора вершинних досягнень у селекційних дослідженнях геоботаніка і географа, гуманіста М.І.Вавілова. Теперішня гуманістична географія належить постнекласичній науці, але спадки мандрівників і зокрема М.М.Миклухо-Маклая її збагачують.

Гуманістичні складові наукової спадщини М.М.Миклухо-Маклая. Із усіх згаданих складових гуманістичної географії наукова спадщина Миклухо-Маклая значуща практично для всіх них, хіба що за винятком рефлексивно-наукознавчих складових.

Незаперечного означення як гуманістичних за своїм змістом заслуговують практично всі антропологічні та етнологічні регіональні складові багатой наукової спадщини М.М.Миклухо-Маклая. Усю різноманітність тих гуманістичних складових із вичерпною повнотою відображає наукознавчий атрибутивний аналіз наукового спадку дослідника.

Найперше – це гуманістична значущість і гуманістично-географічна належність практично всіх об'єктів дослідження мандрівника. Низка екзотичних тропічних регіонів, на другу половину ХІХ ст. ще мало вивчених, цікавих і притягальних своєю природою, найбільше вирізнялися таємничими і небезпечними у своїх

звичаях корінними мешканцями, самотніми племенами недосліджених теренів. У розвиткові своєї культури ті племена перебували переважно на рівні доби неоліту – пізнього кам'яного періоду.

У звіті про мандрівки, представленому М.М.Миклухо-Маклаєм Руському географічному товариству 1882 р., дослідник писав: *“Щоб дати поняття про зміст означених повідомлень і важливе значення матеріалу, який міститься в них, я наведу підзаголовки однієї зі статей із етнології: 1) їжа туземців; 2) приготування їжі; 3) кухонні речі та знаряддя; 4) знаряддя, вживані при різних роботах; 5) одяг і прикраси; 6) поселення і житла; 7) середина хиж; 8) щоденне життя папуасів; 9) нотатки про вивчення мови; 10) мистецтва; 11) марновірство та звичаї, пов'язані з забобонами, і 12) музика і співи. До цього можу лише додати, що в моїх колекціях, залишених у Сідней, особливо багатих предметами з берега Маклая, є у великій кількості зразки хатнього начиння, знаряддя, зброї та інших вживаних у різних випадках їх життя предметів. Крім того, в колекціях моїх є повне і надзвичайно цікаве в антропологічному відношенні зібрання черепів”* [7, с. 639].

Матеріальні зібрання мандрівника, його багаті колекції, привезені до Петербургу, склали золотий фонд Інституту етнографії імені М.М.Миклухо-Маклая. Вони дотепер зберігають у собі різноманітну об'єктну автентичність, гуманістично неоціненну з огляду на їхню історично-часову, географічно-просторову та етнічну й суспільствознавчу документовану прив'язку (атрибуцію).

Самі ж обрані, відвідані, досліджені мандрівником земні світи, пізнані й розкриті ним перед людством із такою небаченою раніше гуманістичною силою, несли в собі, здавалось би, в першу чергу руйнівну міць дегуманізації, непереборну антилюдяну потугу, загрозу всьому і людському, і людському. Це був зовні привабливий, а насправді суцільно ворожий людині світ материкових та острівних океанічних країв Південно-Східної Азії, Філіпін, Нової Гвінеї, Океанії, Австралії. А прибульцям небезпечні незвіданою природою з непрохідними екваторіальними і тропічними джунглями, наповненими хижаками, з численними отруйними плазунами, комахами, рослинами, із загрозливими мешканцями наземних водойм і прибережних океанських вод – ці краї несли смертельну небезпеку. Вона була ще й антропічною – зокрема, моторошними реаліями канібалізму. Європейські пришельці залишалися там беззахисними і безпомічними також перед екзотичними епідемічними загрозами. При тому й самі європейці мимохіть збагачували загрозливий епідемічний спектр тих країв – уже своїми хвороботворними привнесеннями, екзотичними для місцевого аборигенного населення, а тому особливо небезпечними для нього. Це інша дегуманізаційна складова – антропічної дегуманізації людського екосередовища.

Подолання того всього непереборного мандрівником-дослідником – то людський життєвий подвиг, а винятковий сюжет взаємин М.М.Миклухо-Маклая з папуасами Берега Маклая – то не проста пригодницька сторінка, а унікальний досвід в історії людства на рівні найвищих звершень відваги, обов'язку, покликання і гуманізму.

Вражаюче гуманістичними за своїм змістом і виконанням є предметні, знаннєві складники та їх фактологічні документування. Предметно-знаннєві фіксування мандрівником своїх досліджених регіонально-географічних та антропічно-етнологічних об'єктів – то були описи, картографування, пейзажні та портретні художні документування відвіданих і вивчених материкових та острівних країв і мешканців.

Вони стосувалися насамперед аборигенних етносів, вирізнених поміж інших – вразливо-наївних і разом із тим надійно-практичних, а часом і войовничо-агресивних. Все те зафіксовано мандрівником у створеній ним портретній галереї яскравих індивідуумів, виокремлених ученим-антропологом для докладних обстежень і вивчень – і відображених у його наукових і заодно художніх щоденниках.

Уся багата й різноманітна сукупність дослідницьких спадків М.М.Миклухо-Маклая характеризується тісною змістовною взаємопов'язаністю своїх складових. Різномірні об'єкти дослідження отримали свої пізнавальні відображення у знаннях, набутках – у дослідницьких предметах: цільових описах, функціональних поясненнях, практичних і теоретичних трактуваннях тих об'єктів. Найістотніші сутнісні риси та властивості об'єктів були визначальними при з'ясуванні відповідних їм, застосованих мандрівником найадекватніших дослідницьких засобів.

Методичні складники є гуманістичними за належністю і важливими не лише атрибутивно, тобто формально, а ще й за своїм змістом. Особливо це стосується художніх засобів відображення реалій, якими так вправно володів цей мандрівник. Його штрихові рисунки й акварельні та інші кольорові малюнки виразно позначені яскравою індивідуальністю автора-дослідника, творчим обдаруванням його особистості. Це були властиві для М.М.Миклухо-Маклая – і не тільки для нього в ті часи – пізнавальні й заодно відображальні засоби і художнього, і наукового документування фактів.

“М.М.Миклухо-Маклай зробив у польових умовах загалом понад 700 рисунків. Ці рисунки свідчать про те, що Миклухо-Маклай володів неабияким талантом художника.

Ще будучи студентом, у Німеччині, Миклухо-Маклай проявив великий інтерес до рисування. До того ж необхідність добувати собі засоби до існування заставляла його робити на замовлення рисунки для гравюр” [2, с. 419].

Особистість мандрівника. Було б несправедливо не відзначити окремо гуманістичної належності найважливішої, найвизначальнішої складової у вселюдській спадщині М.М.Миклухо-Маклая – мужньої особистості самого вченого-мандрівника. Він навчався у скрутні в молоді роки, постійно долав її та своє нездоров'я, будучи зрілим дослідником, – і завжди неухильно працював над собою. У листі до матері 22-річний студент Миклуха писав із Йени в Німеччині: *“Я така людина, котрій потрібно багато, але яка може обмежити свої потреби. Я думаю, що ви скоро визнаєте результати моїх робіт і побачите, що я не трачу марно час і гроші” [5, с. 18].*

Особистість мандрівника дослідники його наукової спадщини охарактеризували так: *“Найхарактерніше для Миклухо-Маклая – це вражаюче поєднання в його особі рис сміливого мандрівника, невтомного дослідника-ентузіаста, широко ерудованого вченого, прогресивного мислителя-гуманіста, енергійного громадського діяча, борця за права пригноблених колоніальних народів. Подібні якості нарізно не складають особливої рідкості, але поєднання всіх їх в одній особі – явище цілком виняткове. Поставивши головним завданням свого життя вивчення народів Тихого океану, особливо папуасів і близьких до них темношкірих племен, Миклухо-Маклай, однак, ніколи не дивився на них тільки як на об'єкт наукового спостереження. Він бачив у них живих людей, людей іншої культури та іншого рівня розвитку, ніж народи Європи,*

але людей, які мають свої невід'ємні права на існування і розвиток. І він ніколи не втомлювався захищати їх права усіма доступними йому засобами” [8, с. 683-684].

Усе досі висловлене – лише підтвердження гуманістичності, високої людяності єства дослідника, його потужної особистості – й *гуманістичного змісту його наукової спадщини. Гуманістично-географічні* трактування і розгляд сучасної актуальності та значення складових наукової спадщини М.М.Миклухо-Маклая подано в наступних параграфах публікації.

Гуманістично-географічне трактування наукової спадщини М.М.Миклухо-Маклая треба здійснювати за тими спрямуваннями гуманістичної географії, які склалися на теперішній час. Але спочатку відзначимо високий рівень об'єктивності наукових даних, зібраних дослідником, і ще раз – витoki гуманізму вченого, за висловом дослідників його наукової спадщини:

“Джерела об'єктивності Миклухо-Маклая треба шукати в умовах його формування як ученого і людини. ...Безсумнівний глибокий внутрішній зв'язок поглядів Маклая на раси з переконаннями Чернишевського, котрий ще 1857 р. різко критикував авторів, які бачили підвалини національних відмінностей культури в «племінних особливостях організму»... Уми передової інтелігенції в ті роки зверталися до точного знання, дослідного вивчення природи. По різних руслах ці ідеї вели до пошуку істини і правдивого відображення життя не тільки в науці, а і в мистецтві.

Миклухо-Маклай був сучасником Гліба Успенського з його прагненням до «суцїої правди», сучасником заснованого в 1870 р. Товариства пересувних виставок творів російських художників, які оголосили війну видуманим академічним канонам і сюжетам; він був сучасником створення Мусоргським його «народної музикальної драми»... Сувора і пристрасна правдивість Миклухо-Маклая ріднить його і з іншими видатними представниками передової російської культури того часу” [8, с. 685-686].

Докладні описи умов життя аборигенного населення у ландшафтах екваторіальних і тропічних регіонів дають можливість виконати аналіз екосередовищ життєдіяльності племен у межах тих екзотичних теренів. Подібні аналізи проводять із позицій співвіднесення природно-ресурсних потенціалів, природних ресурсів і умов тих територій, і з позицій теперішніх дослідників природокористування. Результати таких аналізувань повинні мати вихід на встановлення характерних рис автентичних етновикористань багатств і можливостей природи тих об'єктних регіонів на час відвідання їх Миклухо-Маклаєм.

Наявність численних об'єктів із екзотичними притягальними ландшафтами, з потужно представленими атрактивними властивостями, є характерною для регіонів дослідження мандрівника. Аналіз таких об'єктів здійснюють із позицій географії сприйняття. Логічним і послідовним є простеження того, як ставився сам мандрівник до атрактивних властивостей тих екзотичних ландшафтів.

Один із рідкісних, але в опрацюванні наукової спадщини мандрівника цілком реальних дослідницьких предметів – це історична етногеографія материкових та островних океанічних країв Південно-Східної Азії, Філіпін, Нової Гвінеї, Океанії, Австралії другої половини ХІХ ст.: етносів корінних мешканців, самотутніх племен із розвитком на рівні пізньої кам'яної доби – і сучасніших. Цінний фактаж при цьому складають матеріальні зібрання мандрівника – його багаті колекції, які зберігаються в Музеї етнографії його імені в Санкт-Петербурзі.

Подібним історичним предметом природознавчого змісту може бути історико-ландшафтознавчий аналіз досліджених мандрівником земних світів. Гуманістичний зміст такого розгляду полягатиме у трактуванні тих минулих станів природи, зафіксованих мандрівником у відвіданих ним краях, саме як станів довкілля туземних племен, за рівнем свого розвитку тісно залежних від природних умов і ресурсів свого екосередовища. Причому ця залежність пов'язана не лише з потребами прогнотуватися, а ще й фізично уціліти, вижити в умовах численних загроз, якими так багатий реальний світ екваторіальних вологих лісів, прилеглих тропічних саван і пустинь. Переліки небезпек тут уже наведені: джунглі наповнені носіями хвороботворних мікроорганізмів, агресивною звіриною, численними отруйними плазунами, комахами, рослинами, хижими мешканцями водойм суходолу і прибережних океанських вод, не кажучи про страшні звичаї канібалізму. Певні небезпеки привнесли європейські пришельці: це нові хвороби, руйнування звичного укладу життя через вплив вищої цивілізації, витіснення аборигенів зі звичних місць їхнього життя. Фактично потрібно з'ясувати свого роду баланс гуманістичних і дегуманізаційних складових ландшафтів тих екосередовищ і країв, рідних для їхніх аборигенів та екзотичних для європейців.

За даними дослідника, на сьогодні вже історико-етнографічними та історико-географічними, багатими своєю різноманітністю та інформативністю, теперішні чи майбутні фахівці з гуманістичної географії можуть виконувати ретроспективні дослідження описаних Миклухо-Маклаєм взаємовідносин корінних мешканців екзотичних країв із тамтешньою природою та між собою.

Гуманістично-географічні трактування методичних складових спадщини мандрівника теж значною мірою ретроспективні своїм об'єктом адресуванням. Але актуальність їх зберігається навіть у теперішніх дедалі бідніших етнорізноманітних реаліях Землі – щодо вже рідкісних схоронів збереженої етнічної та етномовної автентики.

Сучасна актуалізація наукової спадщини М.М.Миклухо-Маклая. Неодноразове наголошення в цій статті актуальності різних складових наукової спадщини мандрівника торкнулось і найголовнішої причини збереження неперехідної її актуальності. На думку автора, такою причиною є потреба зберігати етнічне, етногосподарське та етномовне різноманіття Землі.

Пріоритет диверсифікації, збереження різноманітних різноманіть – одна з визначальних рис сучасності. Звичним є збереження природних різноманіть, найперше біотичних – різноманіття флори і фауни. З недавніх пір почали наголошувати на актуальності збереження не тільки біоти, а й ландшафтів у цілому. Охороняючи живу природу, нерідко достатньо зберігати різноманіття ландшафтів навколо неї, бо різноманіття біоти – рослинне, тваринне, мікроорганізменне, інше – часто зазнає втрат через зміни і збіднення своїх ландшафтних екосередовищ.

Цінними ландшафтними складовими є все, що пов'язане з етнічним різноманіттям, етногосподарськими та етномовними антропічними спадками. Хоч складосся так, що усвідомлення цінності антропічних різноманіть прийшло до нас за часом найпізніше.

У щоденниках, публікаціях результатів наукових досліджень, у документуваннях і колекціях М.М.Миклухо-Маклая зафіксовано та збережено свідчення найвразливіших, багато в чому вже втрачених складових антропічних різноманіть. Вони пов'язані з корінними первісними етносами народів материкової та острівної Південно-Східної Азії, Австралії, Океанії.

Потреба гуманізувати земні реалії людського оточення – це вимога часу, продиктована турботою про виживання людства в нових ускладнених умовах зміненого людського довкілля. Це всезагальна, наскрізна потреба, яка знайшла свій вираз у поширенні одного з найактуальніших наскрізних підходів у сучасному світі – гуманізації. Гуманізація науки і зокрема розвиток гуманістичної географії – це лише один із закономірних наслідків реалізації цього актуального наскрізного підходу.

В усіх таких масштабних діях і результативних проявах мають бути достойні високі взірці. В гуманістичній географії неперевершеним таким взірцем є дослідницька постать і різноманітні науково-гуманістичні напрацювання та спадки М.М.Миклухо-Маклая, найвищі своїм переконливим і жертвним гуманізмом.

Та взірцевими якостями дослідника і відкриттями, тепер недосяжними ні в часі, ні в просторі, не обмежується значення наукової спадщини Миклухо-Маклая у сучасній науці. Його дослідницький спадок – це потужне спонування до нових наукових пошуків, відкриттів, до справжньої, а не позірної чи декларативної гуманізації людського довкілля і людських стосунків, зокрема міжетнічних і міжнаціональних. Дієвої гуманізації чекають великі спектри поки що жорстких і навіть жорстоких до багатьох земель земних реалій. Окрему гуманістично-наукову актуальність складають виявлення, вивчення і збереження вже рідкісних автентичних реалій земного антропічного світу – етнічних, етноприродокористувальницьких, етномовних.

1. Бойчук Марія. Лицар гуманізму: Микола Миколайович Миклухо-Маклай. – К.: Віп Принт Груп, 2011. – 99 с.

2. Бутинов Н. А. Рисунки и коллекции Н.Н.Миклухо-Маклая // Миклухо-Маклай Н. Н. Собрание сочинений. Т. V. Рисунки и этнографические коллекции. – М.-Л.: Изд. АН СССР, 1953. – 419-429.

3. Миклухо-Маклай Н. Н. Собрание сочинений. Т. I. Дневники путешествий (1870-1872). – М.-Л.: Изд. АН СССР, 1950. – 416 с.

4. Миклухо-Маклай Н. Н. Собрание сочинений. Т. III. Статьи по зоологии, географии и метеорологии. – М.-Л.: Изд. АН СССР, 1953. – 468 с.

5. Миклухо-Маклай Н. Н. Собрание сочинений. Т. IV. Переписка и другие материалы. – М.-Л.: Изд. АН СССР, 1953. – 595 с.

6. Миклухо-Маклай Н. Н. Собрание сочинений. Т. V. Рисунки и этнографические коллекции. – М.-Л.: Изд. АН СССР, 1953. – 464 с.

7. Миклухо-Маклай Н. Н. Сообщение о путешествиях, сделанное Н.Н.Миклухо-Маклаем в Русском географическом обществе в 1882 г. // Миклухо-Маклай Н. Н. Собрание сочинений. Т. II. Дневники путешествий (1873-1887). – М.-Л.: Изд. АН СССР, 1950. – С. 631-682.

8. Рогинский Я. Я., Токарев С. А. Н. Н. Миклухо-Маклай как этнограф и антрополог // Миклухо-Маклай Н. Н. Собрание сочинений. Т. II. Дневники путешествий (1873-1887). – М.-Л.: Изд. АН СССР, 1950. – С. 683-738.

9. Вікіпедія. Інформаційний інтернет-ресурс.

***Пащенко В. М. Миклухо-Маклай – вершинная личность
учёного-гуманиста***

Во многовековом гуманистическом наследии человечества значительный вклад принадлежит ученым. Среди многих учёных-гуманистов разных стран мира вершинное место занимает уникальная личность Н.Н.Миклухо-Маклая. Российский путешественник, среди многих этнических истоков он имел украинские казаческие корни. Он был всесторонним исследователем: океанологом, зоологом, этнографом, антропологом.

Уникальность этого ученого состоит в том, что научную программу и дело всей своей жизни он осознал ещё подростком. Сделав свой жизненный выбор, он подчинил всю свою недолгую жизнь осуществлению намеченного. Целью своей жизни он избрал научное доказательство равенства людей всех рас.

Избранная научная проблема была биологической, медицинской, антропологической. Университетское образование будущий исследователь получил соответствующее: юридическое и философское в Гейдельберге, медицинское в Лейпциге, зоологическое и анатомическое в Йене.

Н.Н.Миклухо-Маклай смог достичь намеченной цели. Он надлежаще обосновал, исследовал и впервые сформулировал теоретические положения о родстве и равенстве человеческих рас на видовом уровне, вопреки реакционным лжеучениям о существовании низших рас.

Выполненное им антропологическое исследование имеет строгое научное доказательство и остается уникальным, неповторимым в измененном земном мире. Собранные путешественником антропологические коллекции – бесценны для науки, как и полученные им научные выводы – бесценны для человечества.

***Pashchenko V. Miklouho-Maclay as the height personality
of the scientist-humanitarium***

The centuries-old humanistic heritage of the mankind has the important contribution, which are made by scientists. The unique Miklouho-Maclay personality takes up the higt place among the many scientists-humanitariums of the different world countries. The Russian travelman, he had several ethnic sources with the Ukrainian Cossack roots. He was the all-round: oceanologist, zoologist, , ethnographer, anthropologist.

The originality of this scientist consists in his scientific program. He was realized he line of the all his life still in his youth. He made his living choice and subjugated the all his short life for realization of his aim. There is scientific proof of the people's equality of the all races.

The selected scientific problem was biological, medical and anthropological. The future investigator's university education was corresponding: juridical and philosophical in Heidelberg, medicinal in Liepzig, zoological; and anatomical in Yena.

Miklouho-Maclay achieved his scientific aim. He suitably has justified, investigated and first formulated theoretical principles about the relationship and equality of the human races.